

*Varvaria / Breberium / Bribir:
razotkrivanje slojeva
Varvaria / Breberium / Bribir:
historical layers revealed*

Izložba u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu od
21. studenog 2019. i katalog

(K. GOTIĆ, N. MAĐAR, A. MILOŠEVIĆ, N. URODA, *Varvaria / Breberium / Bribir: razotkrivanje slojeva – Varvaria / Breberium / Bribir: Historical Layers Revealed*, ur. M. Brstilo Rešetar, K. Gotić, Zagreb: Hrvatski povijesni muzej 2019. 293 str.)

U impresumu kataloga ove izvanredne izložbe stoji da će biti otvorena do 24. svibnja 2020. godine. Stjecajem apokaliptičkih okolnosti, postala je zbog uzročnika pandemije COVID-19 ograničeno dostupnom već od 16. ožujka, a posve nedostupnom od 19. ožujka, *Odlukom o mjerama ograničavanja društvenih okupljanja* itd. Stožera civilne zaštite Republike Hrvatske.¹ Potres je pogodio Zagreb četvrti dan otada, 22. ožujka. Priskrbio je crvenu oznaku neuporabljivosti palači Vojković – Oršić – Kulmer – Rauch na Gornjem gradu, gdje Hrvatski povijesni muzej u premalo prostora obitava od 1959. godine.

Ažurnom obaviješću na svojim stranicama (www.hismus.hr) Muzej je umirio sve koji znaju kakvo blago inače izlaže i čuva, a pogotovo one koji znaju kakvo je

Slika 1: Grčki natpis, 2. st. pr. Kr.,
Katalog str. 97.

¹ NN 32, 2020-713; Čl. III, § 3 Odluke obustavlja „rad svih kulturnih djelatnosti (muzeji, kazališta, kina, knjižnice, čitaonice)” i objavljuje da je započela „obustava održavanja izložbi, revija i sajмова.”

blago ugostio na izložbi o Bribiru. Izložci nisu stradali, privremeno su zbrinuti i čekaju premještaj u siguran i prikladan prostor.

Znajući to, možemo mirna srca prikazati izložbu i popratnu publikaciju.

Naslovna im je tema arheološki lokalitet na Bribirskoj glavici, strateška točka uz prastaru kopnenu prometnicu koja vodi od jadranske obale kroz Ravne kotare preko prijevoja Planičnik između Bribirske glavice i Ostrovice u Bukovicu, zatim kroz nju do Knina i dalje u unutrašnjost, sve do Pokuplja i Posavine. Glavica je današnjom cestom udaljena 16 km od Skradina koji je njezinim stanovnicima stoljećima na rijeci Krki osiguravao pristup do mora.

Bribirskom glavicom završava Ostrvičko-otreski brdski lanac od kojega je blago odijeljena prijevojem Planičnik. Osigurana je prirodnim strminama, a na njoj se na približno 300 m² prostire zaravan od 72.000 m². U podnožju Bribirske glavice izvire nepresušna pitka voda i leži plodna, obrađiva ravan. Stoga se pod Glavicom obitavalo od neolitika, a na njoj stalno barem od burnog kasnog brončanog doba. Ništa se u krajoliku nadaleko nije moglo pomaknuti a da to žitelji Glavice ne opaze – i nitko nije mogao proći preko Planičnika, nisu li to htjeli dopustiti gospodari Bribirske glavice i Ostrovice. Na Glavici se živjelo i iz nje vladalo okolnim područjem, jednako u autohtonom sustavu liburnskih gradina, u rimskom sustavu samoupravnih gradova i u hrvatskome srednjovjekovnom sustavu županijskih, a zatim feudalnih središta. Spomenička baština Glavice i njezinoga najbližeg okruženja pokazuje blagostanje i visoki standard života u svim razdobljima. Njezini su je istraživači nazivali hrvatskom Trojom (fra Lujo Marun) i hrvatskim Ilijem (Mate Suić), ne samo zbog veličanstvena izgleda i povijesnog značenja, već i zbog doslovne asocijacije na impresivni slijed kulturnih slojeva na Schliemannovom Hissarliku. „Slojevi” u naslovu izložbe obuhvaćaju i duže razdoblje. Materijal s ovog lokaliteta i s njime usko povezan može, naime, u dijakronom kontinuitetu ilustrirati i povezati sva raz-

Slika 2: Silvanov reljef s posvetom, 2–3. st., *Katalog* str. 101.

Slika 3: Glava muškog božanstva, 2–3. st., *Katalog* str. 100. i 102.

doblja povijesti hrvatske zemlje i hrvatske povijesti, od kamenoga doba do 20. stoljeća, od jadranske pučine do panonske ravnice. Autori izložbe zaustavili su se u šesnaestom stoljeću, združivši za svako razdoblje izložke koji su za nj tipični sa spomenicima bribirske provenijencije koji su jedinstvene i iznimne orijentacijske točke u povijesnom tijeku.

Izložbu su organizirala tri hrvatska muzeja iz tri grada, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu (HPM), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (MHAS) i Muzej grada Šibenika (MGŠ). Samo posljednji, gradski, raspolaže gotovo dovršenim prostorom i stalnim postavom. Oba nacionalna to još očekuju. Bribirska je izložba bila prilika da oba iznesu na svjetlo dana i predmete koji inače leže u njihovim spremištima. Znatan broj izložaka dopremljen je iz nedavno uređene

Slika 4: Reljef s opscenim prizorom, Željezno doba, *Katalog* str. 94

Slika 5: Reljef s faličkim brodom, 1. st., *Katalog* str. 108.

područne Arheološke zbirke na Bribirskoj glavici koja pripada MHAS-u. Osim toga, vrijedne su izložke posudili Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski državni arhiv, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Zadru, Muzej Samostana sv. Frane u Šibeniku, Riznica župne crkve sv. Anselma u Ninu i privatni vlasnik. Brojnost ustanova i sudjelovanje pojedinaca pokazuje četiri činjenice: bribirska je baština bogata i – raspršena, bribirska tema ima golem objediniteljski potencijal, organizatori izložbe su ga uspješno ostvarili. O tome u katalogu izložbe svjedoče i predgovori troje aktualnih ravnatelja, Mateje Brstilo Rešetar iz HPM-a, Miroslava Katića iz MHAS-a i Željka Krnčevića iz MGS-a. Postav i vizualni identitet izložbe te oblikovanje kataloga potpisuju Lana i Željko Kovačić, te Maja Glavinić iz zagrebačke Baštine.

Autori izložbe su Kristian Gotić i Nikolina Mađar iz HPM-a i Nikolina Uroda iz MHAS-a, a kao koautor kataloga pridružuje im se Ante Milošević iz MHAS-a. Izložba se dijelila na šest cjelina kojima odgovara šest dijelova kataloga u užem smislu (str. 78–214), s ukupno dvjesto šezdeset i jednom autoriziranom kataloškom jedinicom. Prvi su puta objavljene sedamdeset i dvije. Pisalo ih je četrnaestero stručnjaka, troje autora izložbe, još petero iz MGS-a, četvero iz MHAS-a, jedan iz Arheološkog muzeja u Zadru i privatni vlasnik numizmatičke zbirke koji je posudio više izložaka. Sve su kataloške jedinice ilustrirane, a autori su ih popratili s ukupno 206 bilježaka.

Katalog je dijelom dvojezičan. Usporedno se na engleskom i na hrvatskom mogu čitati već spomenuti ravnateljski predgovori, zatim u prvom dijelu knjige članci *O izložbi i njezinom značenju* K. Gotića i N. Mađar (14–21), *Arheološka slika Bribira* A. Miloševića i N. Uroda (s podnaslovima „Povijest istraživanja”, „Bribirska glavica do dolaska Rimljana”, „Antička *Varvaria*”, „Ranosrednjovjekovni *Breberium*” i „Srednji vijek, novi vijek, budućnost”, 24–53), „Rod Šubića Bribirskih – župani, kneževi, banovi” K. Gotića i N. Mađar sa zaključnim dijelom „Sumrak Bribira” (54–73), te L. Kovačić i Ž. Kovačića o Stratigrafiji postava izložbe” (74–75). Dvojezični su također i kratki, neautorizirani tekstovi na početku svakoga od šest dijelova kataloga u užem smislu riječi gdje su prikazani izložci u odgovarajućim dijelovima izložbe. Knjiga je opremljena i zajedničkim, abecedno raščlanjenim popisom „Literatura, bibliografija i izvori” (216–225; svi se autori na isti način referiraju na nj) te kazalom povijesnih osoba i zemljopisnih pojmova.

Slika 6: Solid cara Konstantina V. Kopronima, 760 - 775, *Katalog* str. 135.

Prva cjelina uvodi u izložbu, prikazujući lokalitet i povijest njegova istraživanja (79–83). Druga je posvećena Bribirskoj glavici prije dolaska Rimljana (84–97). Tipični su izlošci obredne posude i predmeti neolitičke danilske kulture, željeznodobna liburnska i uvozna keramika te fibule iz mlađeg željeznog doba. Autohtonim se liburnskim uratkom smatra plitki reljef s opscenim prizorom (kat. br. 2.30, željezno doba, str. 94, *Slika 4*). Ulomak višebojnog privjeska od staklene paste potvrđuje veze s feničkim svijetom (kat.

Slika 7: Stremen s likom vladara, 10. st., *Katalog* str. 126. i 140.

br. 2.31, str. 95, 6–3. st. pr. Kr.). Veze s grčkim svijetom, osim keramike, potvrđuju i novac kolonije Dirahij (dan. Drač, Albanija; kat. br. 2.34, str. 96, 340–240. g. pr. Kr.) i grčki natpis s liburnskim imenom Keun (kat. br. 2.36., str. 97, sred. 2. st. pr. Kr., *Slika 1*). O vezama s grčkom i rimskom Italijom, osim keramike, svjedoči i rimski republikanski novac (kat. br. 2.35, str. 96–97, 214–212. pr. Kr.).

Dio o antičkoj Varvariji (98–123) obuhvaća samo materijal iz razdoblja Rimskog Carstva, ali u rasponu od ranoga principata do Justinijanova doba. Stoga nužno prezentira i pogansku i kršćansku duhovnost. Tipični su spomenici mali zavjetni žrtvenici koje su uslišani vjernici postavljali raznim božanstvima. Rijetka je kombinacija nažalost oštećeni reljef domaćega boga Silvana s ostatkom posvetnog natpisa (kat. br. 3.1, str. 101, 2–3. st., *Slika 2*). Posvete su, uz očekivanog rimskog Jupitera, dobili i grčki Apolon i ishodišno egipatska Izida (kat. br. 3.4–3.6, str. 102–103, 1–2. st.). Malena kamena glava pripada zrelogu muškarcu kovrčave brade koji je ovjenčan lozinim lišćem (kat. br. 3.3, str. 100 i 102, 2–3. st., *Slika 3*). Kataloška jedinica upozorava na dvojbu prikazuje li niže božanstvo (Silena?) ili više (Jupitera). Mogao bi to biti i lik zreloga Dioniza ili Herkula pri piću, odnosno dok slavi polubrata Bakha. Tipični su nalazi, nadalje, staklena urna i balzamariji, svjetiljke uljanice, grubo i fino keramičko posuđe, sitni keramički, metalni i koštani kućni alati, nešto nakita (zlato i gema), privjesci, fibule, ulomci opeka s legijskim pečatima, dijelovi oružja i konjske orme, te novac, u rasponu od izmaka stare ere (kat. br. 3.69, str. 120, Augustov as iz 7. g. pr. Kr.) do kraja Justinijanove vladavine (kat. br. 3.80, str. 123, zlatni solid, između 540. i 565. g.).

Tumači se da oštećeni monumentalni nadgrobni natpis muškarca s doimenom *Liburnus* pokazuje kakvu je karijeru u rimskome sustavu mogao postići čovjek ovdašnjega podrijetla. Prema natpisu, zapovijedao je Četvrtom kohortom nepoznatog pridjevka, Trećom tračkom kohortom i Dvadeset drugom legijom, da bi napokon obnašao neku funkciju u gradu *Augusta Praetoria* (dan. Aosta, sjeverozapadna Italija; kat. br. 3.21, str. 108–109, 1–2. st.). Plitki reljef s likom osobe vezane uz jarbol broda, poput Odiseja na prolasku između Scile i Haribde, duboko je simboličan u sferi kulta plodnosti: brod je faličan, a uplovljava u prikladan dio nadnaravnog ženskog lika (kat. br. 3.19, str. 108, 1. st., *Slika 5*). Reklo bi se da su se na Bribirskoj glavici drevni autohtoni koncepti plodnosti u rimsko vrijeme nastavljali slaviti novom, internacionaliziranom likovnošću.

Slika 8: Glavica stupa s grbom Šubića Bribirskih, 14/15. st., *Katalog* str. 165.

Kršćanstvo petog i šestog stoljeća zastupljeno je ulomcima arhitekture i dokumentacijom o punoj skulpturi golubice koja je bila nađena u ranokršćanskom mauzoleju sa sarkofazima uz polikonhnu kružnu građevinu koja se po recentnoj interpretaciji također smatra izvorno ranokršćanskom. Golubica je otuđena s Glavice i nestala je tijekom Domovinskog rata (kat. 3.14, str. 106, 5–6. st.). Četvrti dio, o ranosrednjovjekovnom Breberiju (124–141), razmjerno je kratak, ali obuhvaća izvanredne rezultate recentnih istraživanja. Tipični su nalazi ulomci sakralne arhitekture, gruba keramika, dijelovi konjske i konjaničke opreme, naušnice i sljepoočnicarke pokojnica s istočne nekropole Novi put, te muški osobni pribor (britva, kresiva). Bribirska je glavica u kontaktu s Bizantom i Franačkom. Prvo potvrđuju proizvodi bizantske fine metalurgije (kat. br. 4.25, str. 134, garnitura pozlaćenog srebrnog nakita s poludragim kamenjem, 9–11. st. i 4.26, str. 135, pozlaćena brončana kopča, 5–6. st.) i novac (kat. br. 4.27, str. 135, zlatni solid cara Konstantina V. Kopronima, između 760. i 775, *Slika 6*). Franačkoga su podrijetla denar Karla Velikoga (kat. br. 4.29, str. 136), konjanički mač i ostruge ratnika iz Vaćana (kat. br. 4.35. b, i, j; str. 138–139, 2. pol. 8. st.) i izvanredni stremen s tauširanim vladarskim likom od srebra i zlata (kat. br. 4.36, str. 126 i 140, 10. st., *Slika 7*). Nalazi ritualne žrtve u temelju srednjovjekovne kuće (kat. br. 4.17, str. 132–133) i groba ratnika-konjanika iz Vaćana (kat. br. 4.35, str. 138–139, 2. pol. 8.

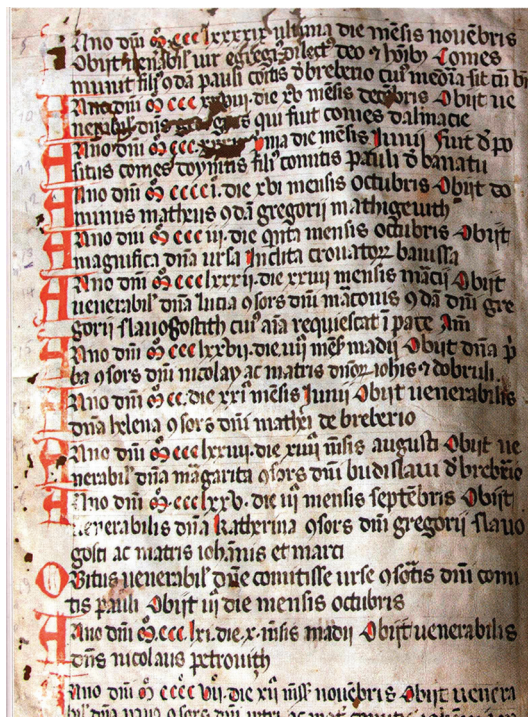
Kršćanstvo petog i šestog stoljeća zastupljeno je ulomcima arhitekture i dokumentacijom o punoj skulpturi golubice koja je bila nađena u ranokršćanskom mauzoleju sa sarkofazima uz polikonhnu kružnu građevinu koja se po recentnoj interpretaciji također smatra izvorno ranokršćanskom. Golubica je otuđena s Glavice i nestala je tijekom Domovinskog rata (kat. 3.14, str. 106, 5–6. st.).

Četvrti dio, o ranosrednjovjekovnom Breberiju (124–141), razmjerno je kratak, ali obuhvaća izvanredne rezultate recentnih istraživanja. Tipični su nalazi ulomci sakralne arhitekture, gruba keramika, dijelovi konjske i konjaničke opreme, nauš-

st.) po sebi su izvanredni i pružaju mogućnost za najmodernija istraživanja. No iznimno je vrijedna epigrafska žetva iz istraživanja oko polikohnne građevine i u njoj, ispod crkve Sv. Joakima i Ane. Građevina se u ranom srednjem vijeku koristila kao crkva. Sada je njezin tloris potpuno poznat. Tu su nađeni ulomak zabata oltarne pregrade s formulom FJIERI ROGAVI („zatražio/naredio sam da nastane”, kat. br. 4.1, str. 127, 9. st.) i dijelovi natpisa na kamenoj ploči, prvotno dijelu sarkofaga, koja je sekundarno upotrijebljena za nadvratnik. Natpis na njezinoj čelnoj strani spominje kneza Branimira (kat. br. 4.2, str. 127–128, 9. st.).

Peti dio naslovljen je „Rod Šubića Bribirskih – župani, kneževi, banovi / The Šubići of Bribir – župans, counts, bans”, najopsežniji je (142–193), spaja izvore arheološke provenijencije s poveljama iz arhivâ, rukopisnim kodeksima i zlatarskim umjetninama iz crkvenih riznica, s proizvodima drugih umjetničkih obrta, sa slikarskim i kiparskim djelima. Raznorodno obilje ilustrira dva stoljeća uspona Šubića Bribirskih i blagostanja njihovoga sijela na Bribirskoj glavici. Izložene su, u izvorniku ili preslici (ovisno o tome čuvaju li se u Hrvatskoj ili u inozemstvu), ključne kraljevske i kneževske isprave. U katalogu su njihovi potpuni prijepisi. Preveo ih je Josip Parat iz Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskoga instituta za povijest. Vide se

predmeti koji su se na Bribirskoj glavici rabili u vrijeme njezine srednjovjekovne slave i na neki način ispunjavaju životom djelomično rekonstruirane, impresivne – ali opustjele zidove reprezentativnih gradnji na lokalitetu čijom zračnom snimkom započinje izložba, a katalog je nosi na koricama. Tu su dijelovi kamenog namještaja na kojima se koči grb Bribiraca (kat. br. 5.22, str. 165, 14/15. st., Slika 8), srebrni moćnici s pozlatom u kojima su se u crkvi Sv. Marije na Bribiru čvale i štovale moći sv. Tadeja, Kristine, Lovre, Bazilija Velikog, Matije, Stjepana Prvomučenika i nevine dječice (kat. br. 5.69, str. 186–187), veliko oltarsko raspelo

Slika 9: Bribirski nekrolog, 14–15. st.,
Katalog str. 188.

pred kojim se klečalo i molilo, kodeksi svetačkih životopisa koji su se ondje čitali, Brevijarij koji su sebi načinili bibrirski franjevci i u njemu bilježili smrtne dane pokojnika iz obitelji Šubića (Bibrirski nekrolog), kako bi izvršili dužnost da se mole za njihove duše na koju ih je obvezao osnivač samostana, ban Pavao (kat. br. 5.70–5.72, str. 188–190, 14–15. st., *Slika 9*). Vidi se otmjeno uvozno posuđe iz kojega se jelo i pilo, oružje s kojim su muškarci odlazili u boj i nakit kojim su se uljepšavale žene.

Posljednji, šesti dio izložbe naslovljen je *Sumrak Bribira*. Predočuje povelju kojom su Šubići Bibrirski započeli biti Šubići Zrinski. Ludovik I. Anžuvinao ishodio je da mu Grgur II. Bibrirski i nećak Juraj III. predaju Ostrovicu, a zatim im dodijelio utvrdu Zrin i zemlju Stupnicu u Slavoniji (kat. br. 6.2, str. 197–199, 31. srpnja 1347). Tu je i ugovor o uzajamnom nasljeđivanju između Jakova Šubića Bibrirskoga i Petra I. Zrinskoga (kat. br. 6.12, str. 205–207, 25. listopada 1408.) kojim su se doskora rođačka imanja sjedinila u vlasništvu Zrinskih. Djelatnost zrinske kovnice u Gvozdanskom predstavljena je srebrnim denarima i grošem Nikole III. Zrinskoga, te kasnijom kopijom njegova talira (kat. br. 6.16–19, str. 209–210). S Ostrovice potječu iznimni kameni spomenici, ulomak staroga hrvatskog, zatim dalmatinskoga grba s trima glavama okrunjenih zvijeri iz roda mačaka (kat. br. 6.8, 14. st., str. 203) i ulomci natpisa koji komemoriraju slavne srodnike i pretke, kralja Zvonimira (kat. br. 6.4., 15. st., str. 201) i vjerojatno bana Pavla II. (kat. br. 6.13, str. 207, 15. st.). Njihovoj se današnjoj kamenoj bjelini suprotstavlja pozla-

ćeni i obojeni grb knezova Zrinskih (kat. br. 6.11, str. 204–205, 17. st., *Slika 10*). Izložci na kraju šeste sekcije najavljuju posljedice turskoga prodora: turski novac i možda dio topuza s Glavice koju će si doskora uzajamno preotimati Turci i Mlečani, te pogibiju Nikole IV. Zrinskog Sigetskog u otporu turskome napredovanju prema Beču 7. rujna 1566. godine.

Kako su članovi roda obnašali kneževsku dužnost u dalmatinskim gradovima, imali posjede i vladali duboko u kopnenoj unutrašnjosti, a priznavali su krunu Hrvatskog i slijedom Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, u dva se posljednja dijela izložbe mogu najbolje razumjeti uvjeti i oblici protjecanja povijesnog toka na hr-

Slika 10: Grb knezova Zrinskih, 17. st., *Katalog* str. 204.

vatskom povijesnom prostoru, stvarno u cijelom opsegu od Jadrana do Panonije. Ujedno se ovdje najbolje vidi zašto su za učinkovito bdijenje nad hrvatskom povijesnom baštinom potrebna dva specijalizirana muzeja. Djelokruzi su im različiti, dispozicija u današnjoj Hrvatskoj primjerena, a suradnjom mogu javnosti ponuditi vrhunsku prezentaciju domovinske prošlosti.

Priželjkujući daljnji razvitak takve suradnje, u ovom trenutku želimo svim djelatnicima tri muzeja koji su organizirali izložbu *Varvaria / Breberium / Bribir: razotkrivanje slojeva*, a posebno njezinim autorima, da uspješno zbrinu i zaštite sve dragocjene izložke koje su za nju bili izabrali, da po mogućnosti – pa makar s odgodom – ostvare plan o daljnjim putovanjima izložbe i da nastave ovako plodonosno surađivati među sobom i sa svima koji su im se bili pridružili u ovom projektu.

Budući pak da je ovo prikaz za časopis *Latina & Graeca*, ne možemo odoljeti: prvi izloženi pisani spomenik jest na alfabetu, a imena na njemu oblikovana su prema klasičnoj grčkoj sklonidbi; posljednji izloženi pisani spomenik, karta *Turcici imperii descriptio* (kat. br. 6.26, str. 214, 1571. godina), jest na latinskom. U svim međudjelovima izložbe latinski je zastupljen, bio na kamenu, pergameni, srebru ili čemu drugome. Izložba zorno pokazuje da Hrvati bez poznavanja klasičnih jezika ne mogu do vlastite baštine, a da latinski jest jedan od njihovih jezika.

Bruna Kuntić-Makvić